

8. Глобалізація в контексті процесів десекуляризації світу

Дослідницька продукція, в якій аналізуються різні аспекти глобалізації, настільки велика й досягла такого рівня спеціалізації, що Едуардо Мендіета пише про нагальну потребу типології уже самих теорій глобалізації⁹⁷⁴. Глобалізацію демонізують, наділяють космічними рисами й навіть уподібнюють релігії. Д. Хопкінс, на думку якого глобалізація сама по собі є релігією, пише, що бог цієї нової релігії – концентрація фінансового капіталу. Цей бог – Маммона, його жерці – невелика група, що володіє знанням установлених цим богом законів і вимагає їх виконання від усіх. Цій групі належить право визначати, хто справжній віруючий, а хто таким не є, кому жити, а кому вмирати. Вони ухвалюють рішення, вони формують громадську думку і, зрештою, вони вирішують, кого саме варто приймати в цей жрецький корпус. Серед багатьох інших квазірелігійних інститутів три складають своєрідну трійцю релігії глобалізації. Це – Міжнародна торговельна організація (WTO), міжнародні банки (включно зі Світовим банком та International Monetary Fund) і транснаціональні монополії⁹⁷⁵.

Якщо говорити про менш екзотичні й більш популярні в науковому вжитку визначення, то, мабуть, чи не найбільш витончена (і вживана) дефініція належить англійському соціологові М. Уотерсу. Він розуміє під глобалізацією «соціальний процес, в якому обмеження, що накладаються географією на соціальний і культурний устрій, слабшають і в якому люди дедалі більше усвідомлюють це ослаблення»⁹⁷⁶.

Для розуміння того, як «поводить» себе релігія за умов глобалізації, необхідно звернути увагу на принаймні кілька процесів, до употужнення яких спричинилася глобалізація, і зауважити, що глобалізація почалася не у ХХІ, ХХ і навіть не у ХІХ століттях, а може бути атрибутованою щонайпізніше епохою Великих географічних відкриттів. Але ми говоримо про нинішній етап глобалізації, позначений безпрецедентним «стисненням» світу і вражаючими досягненнями у сфері масових комунікацій. Етап, коли глобалізація стала невідворотнім процесом, сприймається як щось самозрозуміле і стосується всіх⁹⁷⁷.

Для нашого розгляду особливе значення мають такі наслідки останнього етапу глобалізації. По-перше, це надзвичайно інтенсивні переміщення величезних мас людей, яке робить зустріч релігій і культур неминучим. Наприклад, у 1491 р. приблизно 19% населення Землі були християнами і

⁹⁷⁴ Див.: Mendieta Eduardo. *Society's Religion: The Rise of Social Theory, Globalization, and the Invention of Religion // Religions/Globalizations. Theories and Cases.* – Durham and London, 2001. – P. 47.

⁹⁷⁵ Hopkins Dwight. *The Religion of Globalization // Religions/Globalizations. Theories and Cases.* – P. 7-29.

⁹⁷⁶ Waters M. *Globalization.* - London, 1995. - P.3.

⁹⁷⁷ John Boli and Velina Petrova. *Globalization Today // The Blackwell Companion to Globalization.* Edited by George Ritzer. – Malden, 2007. - P. 103-124.

тільки 2% нехристиян світу мали контакт із християнами, а 79% - взагалі не здогадувалися про їхнє існування. 93% всіх християн були білими європейцями. У 2001 р. християнами було вже 33% населення земної кулі і 40% нехристиян так чи інакше знали про послідовників релігії Ісуса і лише 26% не мали контактів із християнами⁹⁷⁸.

Глобальне взаємопізнання, по-друге, багаторазово посилюється сучасними засобами масової комунікації, особливе місце серед яких посідає Інтернет. Він не тільки робить світ «одним цілим», але й міняє цей світ, у тому числі – обличчя релігії. Число релігійних он-лайн шукачів, спірітуалістичних, релігієзнавчих, конфесійних, конгрегаційних тощо сайтів упродовж 1990 – початку 2000-х рр. зростало приголомшливими темпами. Створювалися веб-парафії начолі з веб-пасторами (як-от, Елісон Леслі у Англіканській церкві);⁹⁷⁹ набували популярності «віртуальні клірики» (наприклад, католицький єпископ Жак Гайо, який був звільнений від управління французькою єпархією Івро за дуже неортодоксальні погляди та висловлювання і став «віртуальним єпископом»)⁹⁸⁰.

Вже всередині першого десятиліття ХХІ ст. майже дві третини американських користувачів Інтернет використовували його у релігійних цілях, тобто 82 мільйони американців зверталися до всесвітньої мережі з духовними запитами. 38% з 128-мільйонної когорти користувачів Інтернет у США посилали і відправляли листи релігійного змісту, третина – читала релігійні новини, 17% шукала інформацію щодо того, де і коли можна відвідати богослужіння і 7% робили пожертви релігійним організаціям через Інтернет. У тому, що сайти релігійних організацій пропонують віртуальну участь в богослужінні, оглядачі узріли торжество кібер-церков, які заступають традиційні церковні громади. Але дослідження, здійснені Pew Center, дали неочікуваний результат: люди, які частіше зверталися до мережі Інтернет у релігійних цілях (щонайменше тричі на тиждень), були і найактивнішими учасниками «офлайнового» релігійного життя⁹⁸¹.

По-третє, глобалізація не призводить, як можна було очікувати, до релігійної уніфікації і навіть до створення нових глобальних релігій (хоча очевидним є створення транснаціональних релігійних ідентичностей – таких як ісламська або п'ятидесятницька). Але набагато більш очевидними наслідками глобалізації є прагнення захистити, підтвердити і перепідтвердити старі ідентичності; захистити їх від «глобального вторгнення»; вирішити

⁹⁷⁸ D'Costa Gavin. Christianity and world religions: disputed questions in the theology of religions. – ChichesterWiley-Blackwell, 2009. – P. 6-7.

⁹⁷⁹ First web-pastor appointed. The Church of England has appointed its first web pastor to oversee a new parish that will exist only on the net: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/3704205.stm

⁹⁸⁰ Englund Steven. Provocateur or prophet? The French church & Bishop Gaillot // Commonweal. – 1995, 6 October.

⁹⁸¹ Cyber Faith: How Americans Pursue Religion Online. Pew Internet & American Life Project. Washington, 2002. – P. 1-22.

питання про якість участі у справах світу⁹⁸². Зрештою, йдеться про практично глобальне повстання релігій, які повертаються на місце, яке їм належало і які хотіли посісти т.зв. «великі ідеології» XIX-XX ст., релігія перетворюється на вагомий чинник світової політики і міжнародних відносин; релігійні поділи стають надзвичайно важливими, а часом головними лініями поділу і джерелами надзвичайно гострих конфліктів.

Починаючи з останньої чверті XX ст. у світі відбувається ціла низка глобальних релігійних процесів, які дуже важко, якщо взагалі було можливо, передбачити ще у середині цього століття. Це і католицька хвиля демократизації, і євангелічне повстання, яке охопило США, Африку та Латинську Америку, і релігійне піднесення у посткомуністичних країнах, і неорелігійний бум. Але особливе місце серед цих процесів – щонайменше тому, що вони охоплюють половину людства – посідають так зване «ісламське розлючення», у тому числі – хвиля релігійного терору; вибух індуїстського фундаменталізму і релігійно-суспільний розвиток Китаю.

«Ісламське розлучення». Релігія рідко постає як єдине джерело конфлікту, але очевидно, що конфлікти на релігійному ґрунті стають у XXI столітті більш загальним явищем, ніж у столітті минулому; релігійні меншини дискримінуються частіше, ніж будь-які інші; мусульмани беруть участь у переважній більшості конфліктів на релігійному ґрунті, причому найчастіше їх насильство скеровується проти інших мусульман. Насправді ж, якщо ми звернемося до збройних конфліктів у Боснії, Косово, Македонії, Чечні, Азербайджані, Кашмірі, на Філіппінах, в Індонезії, на Близькому Сході, в Судані чи в Нігерії, то побачимо, що їх об'єднує принаймні одна риса – це були зіткнення мусульман і немусульман. У середині 1990-х мусульмани беруть участь приблизно в половині всіх етнічних конфліктів, де воюють як з немусульманами, так і з одновірцями. З-поміж 16 найбільш кривавих терористичних актів, що сталися у світі у 1983-2000 роках, мусульмани відповідальні за 11 та, можливо, навіть за 12. З 32 найбільш масштабних збройних конфліктів 2000 року 23 відбувалися за участю мусульман⁹⁸³.

«Релігійний терор» - це і японське угруповання Аум Сенрікьо, і іудейські радикали в Ізраїлі, і християнські екстремісти, які коїли вибухи у клініках, які здійснюють аборти у США. Однак більшість нових терористичних груп, які були створені, починаючи з 1980-х років, виправдовували свої дії ісламом. Терористи, котрі діють від імені ісламу, у цьому столітті розгорнули справжню антицивілізаційну війну без правил, без лінії фронту, без конвенційних армій і, як зазначив Марк Юргенсмейер, без

⁹⁸² Обговорення й обґрунтування цих положень див.: Еленский Виктор. Глобализация, воображаемые сообщества и Православие // Пределы светскости. Общественная дискуссия о принципе светскости государства и о путях реализации свободы совести. - М., 2005. - С. 251-265.

⁹⁸³ Huntington S. America in the World // The Hedgehog Review, 2003. - P. 13-14.

чітких уявлень про зони контролю⁹⁸⁴. Число жертв тільки у найбільш кривавих терористичних актах цієї хвилі вражає. Напад на посольство США у Бейруті (1983 р.) – 63 загиблих; терористична атака на казарми морських піхотинців США, здійснена самогубцями у Бейруті того ж року, забрала життя 241 осіб; тоді ж і там само терористи-самогубці вбивають 58 французьких військових; атака на посольства США в Кенії та Танзанії (1998 р.) – 225 загиблих і понад 400 поранених; авіакатастрофа Локбері (1988 р.) – 259 загиблих на борту літака і одинадцять на землі). Трагедія 11 вересня 2001 року – понад три тисячі вбитих; вибух у нічному клубі на індонезійському острові Балі – 202 вбитих, 300 поранених; вибух у Мадридському метро – 191 загиблий, 1460 поранених; теракт в Беслані (2004 р.) – 344 вбитих, з-поміж них 186 дітей; 58 вбитих і майже 700 поранених в результаті вибуху у Лондонському метро (2005 р.); теракт в Делі й Шарм аль-Шейху (2005 р.) – 60 вбитих і понад 180 поранених та 64 вбитих відповідно.

Девід Рапопорт, який доводить, що світ зараз переживає хвилю саме релігійного тероризму, висновує, що новочасний тероризм еволюціонує хвилеподібно. Першою хвилею був анархістський терор 1880-х років, який заступила друга, антиколоніальна хвиля 1920-х - вона тривала десь 40 років; третя хвиля – лівацька – почалася у 1960-ті і спала до початку 2000-х рр. Нарешті 1979 р. - почалася релігійна хвиля і, за Рапопортом, вона триватиме десь до середини 20-х років цього століття.

Релігійний терор істотно вирізняється від «секулярного» терору. «Секуляристи» воліють вбивати високопосадовців, релігійні – прагнуть актив з максимальною кількістю жертв; «секуляристи» схильні зводити число жертв серед мирного населення до мінімуму, що потрібно для збереження власне організації, релігійні воліють максимальної кількості жертв – людське життя для них, включно з життям соратників, – ніщо. Якщо світські атакують символічні об'єкти, то для релігійних важлива не лише символіка, але й кількість жертв⁹⁸⁵.

«Четверта хвиля» вихлюпнулася у світ абсолютно нестямним суїцидальним терором. Суїцидальний терор не є спонтанним. Він добре готується: рішення про підготовку терористів-смертників ухвалюються керівництвом терористичних мереж. Число суїцидальних терактів тим часом зростає: їх було менше п'яти щороку упродовж 1980-х і 180 щороку між 2000 і 2005 рр. Упродовж 2000–2004 років було 472 теракти, скоєні самогубцями у 22 країнах, внаслідок яких було вбито 7 тисяч людей і десятки тисяч поранені. Хоча серед всіх терористичних організацій найбільше до суїцидальних терористичних актів в Індії і на Шрі Ланці вдаються «Тигри

⁹⁸⁴ Juergensmeyer Mark. Gandhi vs. Terrorism // Daedalus. – 2007. – Volume 136. – Issue 1. – P. 30.

⁹⁸⁵ Rapoport David. Modern Terror: The Four Waves // Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy, ed. Audrey Cronin and J. Ludes. – Washington, 2004. – P. 46-73.

визволення Таміл-Ілама», абсолютна більшість таких атак здійснили терористичні групи, що діють від імені ісламу⁹⁸⁶.

Роберт Пейп, який вивчив 462 випадки терористичних атак, скоєних самогубцями між 1980 та 2005 роками, свідчить: жертвою «звичайного» теракту стає в середньому одна людина, а теракту, скоєного самогубцею, дванадцять.

Насра Хасан, яка досліджувала проблему на Близькому Сході і у Пакистані, розкриває анатомію суїцидального тероризму, Необхідними складовими такого акту є: гнів і прагнення помсти з боку кандидата у смертники, оточення, яке його/її підтримує (чим фанатичніший майбутній виконавець, тим вірогідніше, що його рідні й близькі підтримують акт терористичного суїциду), релігійна риторика, харизматичний лідер, фетва (спеціальне рішення релігійних авторитетів) на здійснення теракту. При цьому фетва, яка дозволяє теракт⁹⁸⁷, має значно більший авторитет, ніж та, яка його забороняє. Дуже важливим компонентом є конструювання ворога, який має виступати як агент беззастережно диявольських і обов'язково антиісламських сил, а також визначення цілей. Крім власне смертей, поранень і матеріальної шкоди, поширення паніки й страху, теракт несе символічне послання – світові, ворожим урядам, ісламській уммі, прихильникам і друзям. Акт самогубства має підкреслити силу ідеї і зневагу до ворогів. Один з найбільш інтерв'ююваних Насрою Хасан терористів у секторі Газа визнав, що часом вони посилають смертника-терориста на місце теракту навіть тоді, коли вибуховий пристрій керується на відстані. Те, що теракт забере життя невинних людей, у тому числі мусульман, виправдовується станом війни. Також підкреслюється, що самогубці цінують життя, саме тому вони прагнуть зустріти смерть. Оскільки рай очікує на мучеників, обмін короткотермінового земного життя на життя вічне – гарний здобуток; теракт – бальзам на роз'ятрене серце умми, яка принесе їй трохи розради.

Ще одним необхідним компонентом терористичного акту є медіа покриття. Часом сам теракт готується так, щоби медіа встигли повідомити про нього у вечірньому випуску новин, деталі можуть повідомлятися тому чи іншому репортерові; якщо подія лишилася не висвітленою, лунає дзвінок з погрозою.

Джихадісти, яких інтерв'ювала дослідниця у Пакистані 1998 р. наголошували, що їхня головна зброя – це загони смертників, які проходять

⁹⁸⁶ Atran Scott. The Moral Logic and Growth of Suicide Terrorism // The Washington Quarterly. - Vol.29. – Issue 2. – Spring 2006. – P. 127.

⁹⁸⁷ Часом ісламські вчені, які видають антитерористичні фетви або виступають проти насильства, самі стають жертвами терористів. Зокрема, відомий релігійний авторитет Сарфраз Хуссейн Неемі, безкомпромісний критик насильства, що його коїв рух Талібан, був вбитий 2009 р. терористом-самогубцем після антитерористичної заяви по Пакистанському телебаченню. - Див.: Can a Fatwa Against Terrorism Stop Extremists? // Time.-2010. - 12 March.

спеціальне навчання у таборах підготовки мучеників. На загал це молоді люди у віці від 18 до 30 років, які належать до середнього класу. Деякі походять з багатих родин, у тому числі – урядовців. Приблизно половина – одружені, більшість – студенти. Всі характеризуються як сміливі, жодних слідів насильства для залучення їх у загони, «промивки мозків», психічних проблем тощо; приблизно третина характеризується як дуже релігійні, інші помірно практикуючі мусульмани, але більшість відвідує мечеть нерегулярно. Менше 20% інтерв'ююваних вказали на рай як головний чинник їхнього вибору суїцидального тероризму; для більшості важливим є власне мучеництво за віру⁹⁸⁸.

Насильство і терор під прапором ісламу прикриваються рясним цитуванням Корану, який використовується до безсоромності вибірково. Дослідження, наприклад, Дона Холбрука довело, що до одних пасажів ідеологи терору звертаються безперестанно і по кілька разів у одному й тому самому тексті, інші, передовсім, ті, що закликають до миру й порозумінню з іновірцями, просто ігнорують, ще інші – перекручують⁹⁸⁹. Можна багато говорити про те, що ті, хто іменем ісламу зазіхають на життя інших, погані, навіть дуже погані мусульмани. Але, все ж таки, це не дає відповіді на питання: чому від імені ісламу частіше, ніж від імені будь-якої іншої релігії, здійснюються у сучасному світі акти насильства? Жодна з гіпотез, які наразі висувуються, цього вповні не пояснює. Так, іслам містить поняття джихаду. Але чому у масовій свідомості це поняття асоціюється не з «джихадом серця», не з «джихадом язика» і навіть не з «джихадом руки», а трохи не винятково – з «джихадом меча»? Можна погодитися також з тим, що іслам – це пасіонарна релігія «прямої дії», релігія колективістська більшою мірою, ніж індивідуалістична, що в ній накопичено великий антизахідний, антиколоніальний протестний потенціал. Можна навіть всерйоз розглядати припущення, згідно з яким войовничість сучасного ісламу пояснюється «столітніми циклами очищення і повернення до першоджерел», які періодично призводять до заворушень в цій монотеїстичній релігії. Або тим, що іслам – релігія молода порівняно з іншими світовими релігіями і зараз стоїть на порозі якогось тектонічного зсуву, подібного до християнської Реформації.

Семюел Гантингтон у відповіді на питання: «Чому іслам?», формулює кілька причин. Не всі з них видаються переконливими, зокрема щодо «поганої переносимості» мусульманами інших народів – історія знає епохи і регіони достатньо мирного співіснування мусульман з визнавцями інших релігій. Достатньо дискусійним є пояснення, згідно з яким ісламський світ є джерелом нестабільності, оскільки не має домінуючої країни-центру.

⁹⁸⁸ Nasra Hassan. Suicide Terrorism //The Roots of Terrorism. Ed. by Louise Richardson. – New York, 2006. - P. 29-42.

⁹⁸⁹ Holbrook Donald. Using the Qur'an to Justify Terrorist Violence: Analysing Selective Application of the Qur'an in English-Language Militant Islamist Discourse // Perspectives on Terrorism.-2010. -July. -Vol. 4. - Issue 3. – P. 15-28.

Суперництво ж за домінування в ісламському світі призводить до внутрішньо-ісламських зіткнень.

Очевидно, що немає такого центру, зокрема і в буддизмі. Ще одна причина, яку пропонують ісламські автори, нібито західний імперіалізм породив уявлення про відсталість ісламського світу, зробив його привабливою мішенню і останній вимушений захищатися, - не видається переконливим самому Гантингтону. Серед факторів, які називає Гантингтон на пояснення нинішньої войовничості ісламу, на особливу увагу заслуговує два – релігійно-історичний і демографічний. Перший виходить з того, що іслам від самих своїх початків був «релігією меча»: він прославляє військову звитягу, чого немає в інших світових релігіях.

Мухамеда пам'ятають як загартованого воїна, чого не можна сказати про Христа чи Будду. Хоча іслам говорить про війну проти невірних, після того, як початкова експансія ісламу вичерпалася, мусульманські угруповання, всупереч релігійному вченню, почали міжусобні війни. Коран містить поодинокі заборони насильства, але цілісна концепція відмови від насильства в ісламі відсутня.

Критики такого пояснення зазначають, що у своєму ядрі християнська концепція справедливої війни й ісламська концепція джихаду мають багато спільного. Це – право на захист, розуміння пропорційності відповіді насильством на насильство, пошук інших шляхів врегулювання проблеми, яка б виключала насильство тощо. Однак ці дослідники визнають, що, по-перше, насильство і терор не викликають у сучасних мусульманських релігійних авторитетів такого беззастережного практично одностайного відторгнення, як, наприклад, вбивство Барухом Голдштейном двадцяти дев'яти мусульман у Хеброні у 1994 р. з боку іудейського духовенства⁹⁹⁰ чи дії екстремістів з Ірландської Республіканської Армії в Ольстері – з боку Католицької церкви⁹⁹¹. А також, по-друге, те, що виправдання насильства

⁹⁹⁰ Наприклад, головний рабин Ортодоксальної конгрегації Британії Джонатан Сакс у цьому зв'язку заявив, що «насильство є злом. Насильство, яке чиниться в ім'я Господне, подвійне зло. Насильство проти тих, хто молився – невимовне зло». Злочин Голдштейна був засуджений і головними рабинами Ізраїля. – Див.: Solomon Norman. *The Ethics of War in Judaism // The ethics of war in Asian civilizations: a comparative perspective*. Ed. by Torkel Brekke. – New York, 2006, - P.44. У 1999 р., після ухвалення ізраїльським кнесетом закону, яким забороняється будівництво пам'ятників терористам, ізраїльські військові знесли гробницю Гольдштейна та місце для моління біля неї. – Greener Joel. *Israel Destroys Shrine to Mosque Gunman // New York Times*. – 1999. – 30 December.

⁹⁹¹ Так, у листопаді 1987 р. католицькі єпископи Ірландії оголосили з кафедр, що навіть симпатії до терористів з Ірландської Республіканської Армії є «гріховними». – Див.: *Catholic bishops condemn IRA, sympathizers // Houston Chronicle*. – 1987. – 16 November.

релігією у сучасному ісламі нагадує легітимізацію хрестових походів у середньовіччі⁹⁹².

Другий фактор – демографічний. Саме демографічний сплеск у мусульманських країнах і значна питома вага чоловіків у віці від п'ятнадцяти до тридцяти років, які часто не мають роботи, є природним джерелом нестабільності і насильства як всередині ісламського світу, так і відносно немусульман. Старіння цього покоління, яке станеться до третього десятиліття XXI ст., а також економічне зростання, якщо таке станеться, здатні знизити напругу і схильність мусульман до насильства⁹⁹³.

Цілком справедливі твердження, що світові релігії заперечують замах на людину як дар Божий й гідність Творіння, не можуть спростувати того факту, що терористи, особливо терористи-смертники мають звідкись видобути не лише вибухівку, транспорт, асистентів, але й сили, аби усвідомлено загинути разом із жертвами. І тільки посмертна слава мученика, прагнення помсти та впевненість у потойбічній винагороді – впевненість непохитна, навіть абсолютна, може бути джерелом, з якого ця сила видобувається. Ідея винагороди за смерть заради смерті інших, - ідея, безперечно, вирвана з великого духовного контексту, а відтак – і сильно спотворена, - приводить в дію механізм насильства більшою мірою, ніж бідність, неписьменність і брак демократичних процедур.

Ісламський понад мільярд - не найбідніший у цьому світі, люди, які просякали на дискотеки і в ресторани з вибухівкою на тілі, а також ті, хто примусив здригнутися світ у вересні 2001 р., не потерпали від безробіття. До того ж, злидні не лікуються ракетами «земля-земля»; на кошти, які щороку витрачає на терористичну діяльність один лише «Хамас», вистачило б не на одну школу, лікарню чи виробничу потужність.

Вивчення біографій терористів-самогубців також спростовує уявлення про їхню неосвіченість: нерідко вони мають університетську освіту. Нарешті, демократія сама по собі не убезпечує від терору – поліцейським державам часто легше давати собі раду з терористами, аніж державам демократичним⁹⁹⁴.

«Ми на Заході, - пише з приводу природи новочасного насильства соціолог релігії Массимо Інтровіньє, який вивчав ісламський фундаменталізм і тероризм на Близькому Сході, - не сприймаємо тероризм як релігійний феномен. Ми є у полоні гарного, але невірного пост-вікторіанського уявлення про релігію як про щось завжди миле й світле, таке, що не асоціюється з

⁹⁹² Silverman Adam L. Just War, Jihad, and Terrorism: Comparison of Western and Islamic Norms for the Use of Political Violence // Journal of Church and State. – Vol. 44. – No 1. – 2002. -Winter. – P. 91-92.

⁹⁹³ Huntington Samuel. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York, 1996. – P. 263-265.

⁹⁹⁴ Див. масштабне дослідження з цього приводу: Lutz James M. and Lutz Brenda J. Democracy and Terrorism // Perspectives of Terrorism. – Vol. 43. – Issue 1. – 2010. - March. – P. 63-74.

битвами, кров'ю і сльозами. Так, існує суїцидальний тероризм, навіть у Палестині, який є не релігійним, а радше секулярним і націоналістичним. Однак терористи-самогубці з Хамасу, Ісламського джихаду так само, як з Аль-Каїди і більшості чеченських рухів, усвідомлюють свої цілі саме як релігійні».

Те, що ціла мережа глобального терору спирається на релігійне підґрунтя – а на цьому наполягає також багато інших дослідників – не означає, що ця мережа не вкорінена в глобальній економіці й політиці. Однак точний діагноз змушує до чесного визнання: в релігії є жало ненависті і поза релігією, лише тільки військовими, фінансовими та політичними засобами хворобу не вилікувати.

9. Релігійне підґрунтя міжнародного тероризму

Терористичні атаки, які вразили Нью-Йорк вересневим ранком у перший рік нового століття, не просто розмежували новітню історію на дві епохи: «перед» і «після», а в черговий раз трансформували саме розуміння глобалізації як макросвітового процесу, що – серед усього іншого – генерує новий тип ризиків: транстериторіальних, непередбачуваних, анонімних, ірраціональних і жахливо віктимних. Феномен міжнародного тероризму усвідомлюється відтоді як поліморфне, інтенсивно еволюціонуюче, багатofункціональне явище, чия природа глибоко вкорінена у протиріччя глобалізаційних процесів, а інституалізація терору – зараховується до однієї з найнебезпечніших глобальних проблем сучасності.

Компаративний аналіз численних визначень тероризму, якими сповнений науковий, політичний і правовий дискурс (а за приблизними оцінками експертів, за останнє півстоліття було запропоновано понад 140 варіантів дефініцій)⁹⁹⁵, свідчить, що до сутнісних рис цього явища здебільшого відносять:

- а) організоване, ідеологічно обґрунтоване та систематичне насильство (тероризм найчастіше і визначається саме як «форма організованого насильства»), причому «насильство» в його вузькому значенні, як реальне застосування сили або ж пряма загроза її застосування для завдання фізичної шкоди чи матеріальних збитків;⁹⁹⁶

⁹⁹⁵ Зарубіжний дослідник Алекс Шмід (Schmid A.) ще на початку 80-х років XX ст. виділив і порівняв не менше 109 розбіжних визначень тероризму [Див.: Schmid A. *Political Terrorism: A Research Guide to Concepts, Theories, Data Bases and Literature*. - N.Y., 1983], підраховано, що відтоді їх число зросло приблизно на третину.

⁹⁹⁶ на відміну від вживання терміну «насильство» в широкому значенні, наприклад, як порушення прав людини, обмеження особистої свободи тощо.